

İSLÂM'DA TARİH YAZICILIĞININ ORTAYA ÇIKIŞI ÜZERİNE BİR İNCELEME: EZ-ZÜHRÎ*

İslâm'da tarih yazıcılığının başlangıcı iki merkezde neşvünema bulmuştur. Bu merkezlerden ilki, Hz. Peygamber'in hayatını anlatan *Siyer* ile ilk dönem İslâm tarihiyle alâkalı İslâmî ilgiyi temsil eden Medine; öteki ise, kabileci ilgiyi ve tarih biliminin tarzını temsil eden Irak, özellikle Kûfe ve Basra. Bu başlangıçlar, bir ekolün parçası olan bireysel aktivite ve ortak etkinlikler ile onun gelişimine yapılan katkılardır.

Medine âlimleri, Hz. Peygamber'in hadislerini incelemekle başladılar ve bu, Hz. Muhammed'in kariyerinin bütün safhalarına hatta *ümme*tin işlerine yönelik geniş bir merakla yol açtı. Böylece biz, bir hukukçu ve *Megâzî*'ye¹ belirgin bir meraklı olan fakat sadece bir hadisçi olduğu kaydedilen Ebân b. Osman'dan (ö. 96-105/714-724 arasında), Medine tarih ekolünün başlatıcısı ve *Megâzî* edebiyatının öncüsü, meşhur bir hukukçu ve hadisçi olan Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/712-3)'e ulaşırız. Urve'den kalan parçalar, onun Hz. Muhammed'in peygamberlik kariyerine ve ilk dönem İslâm tarihine olan merakını gösterir. Fakat Medine ekolünü sağlam temeller üzerine kuran ve tarih incelemelerinin yöntemini belirleyen ez-Zührî'dir. Bundan başka, onun eserinin incelenmesi, *Megâzî* edebiyatının kökenlerinin bazı iddialardaki gibi² popüler hikâyelerde mi, yoksa hadisçilerin ve onların takipçilerinin çok daha önemli çalışmalarında mı olup olmadığını göstermeye yardım eder.

Ez-Zührî'nin ölüm tarihi kesin görünüyor. Bu tarih, 17 Ramazan 124/26 Temmuz 742 olarak verilmektedir.³ Doğum tarihi tahmin edileceği gibi, kesin değildir. Bu tarih, 50/670, 51/671, 56/576, veya 58/678 olarak verilir.⁴ Fakat

* Makalenin İngilizce aslı "Al-Zuhri, A Study On The Beginnings of History Writing in Islam" başlığıyla, *Bulletin of The School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, XIX/1 (1957), 1-12'de bulunmaktadır.

¹ *Megâzî*, 'askerî seferler' diye açıklanmaktadır. Gerçi bu tanım edebî olarak doğru ise de tarihsel olarak bu dönemde Hz. Muhammed'in peygamberlik sürecini ifade etmektedir.

² bkz., "Sıra" mad. El.

³ Buhârî, *Târîh*, I, ksm. I, 221; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 239; Yâfi', *Mir'ât*, I, 260; İbnü'l-Cevzî, *Safvetü's-safve*, II, 79; Zehebî, *ZDMG*, XLIV, (1890), 435. Zehebî, (*Terâcim*, yay. Fischer, 73) ve İbn Kesîr, (IX, 434 'te) 123 ve 125 alternatif tarihlerini verirler fakat 124 tarihini teyit ederler; krş., *Eğâni*, VI, 106.

⁴ Zehebî, *age*, 73 (Vâkadî bu tarihin 58 olduğunu kabul eder); İbnü'l-Cevzî, *age*, II, 79; İbn Kesîr, *age*, 344.

Zübeyr b. Bekkâr⁵ ve Vâkidî, bir yerde⁶ onun yaşını 72 olarak gösterirler, bu bakımdan onun doğumunun 51-52/671 yılında olması muhtemeldir.

Ez-Zührî, hadis konusunda önde gelen âlimlerden ders almıştır, onların dördüne büyük saygı gösterir ve onlardan sıkça aktarma yapar. Bunlar, Saîd b. el-Müseyyeb⁷, Ebân b. Osman⁸, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe⁹ ve Urve b. ez-Zübeyr'dir. Ez-Zührî'ye göre onlar, *bilginin dört deniziydiler*.¹⁰ Ez-Zührî'nin, bu âlimlerin bilgisiyle ihtisas yaptığı ve kendi bilgisini buna eklediği kaydedilmektedir.¹¹

Ez-Zührî, hafızasının kuvvetli oluşuyla meşhurdur, bu o sıralar çok önemliydi ve o hafızasını bal şurubu (*şarâbü'l-asele*) içerek güçlendirmeye çalışırdı.¹² Fakat notlarını ve hadisleri parşömen (*suhuf*) ve taş tablolar (*elvdh*) üzerine yazma merakı hafızasına yardım etmesi için özellikle önemliydi. Yazı yazması, kendi akranları tarafından zamanının en bilgili adamı oluşunun temel nedeni olarak kabul edilmiştir. Bir kayda göre o, duyduğu her şeyi yazardı,¹³ başka bir kayda göre Hz. Peygamber ve ashâbının sünnetlerini yazıya geçirmiştir.¹⁴

Ez-Zührî'nin *Megâzî* için ilk kaynağı Urve b. ez-Zübeyr idi. Ez-Zührî, muhtemelen, oldukça uzun bir dönem ondan ders aldı, ona büyük bir saygı duydu, onu *dipsiz bir derya* olarak addetti.¹⁵ İbn Hallikân, Urve'nin *Megâzî* konusundaki ilk müellif olarak kaydedildiğini belirtir.¹⁶ Hacı Halife, "Megâzî konusunda ilk kitap yazanın (*sannafa*) Urve" olduğunu ifade ederken daha kesindir.¹⁷ Sehâvî, Ez-Zührî'nin *Megâzî*'yi Urve'den aktardığını söyler.¹⁸ Bunlardan başka, Urve, ez-Zührî'nin *Megâzî*'sinde yegâne râvî olarak görünür. Fakat Urve'nin mevcut kayıtlarının incelemesi, bu kayıtların hikâyevari, parça parça ve nadiren bir çerçeveye sahip olduğunu göstermektedir.¹⁹ Bununla birlikte ez-Zührî, sık sık Saîd b. el-

⁵ İbn Kesîr, IX, 344.

⁶ Fischer (Zehebî), ZDMG, XLIV, (1890), 435.

⁷ Onunla yıllarca (6-10) birlikte oturmuştur. Zehebî, age, 67.

⁸ bkz., Buhârî, age, I, ksm. I, 451.

⁹ bkz., Eġdâî, VIII, 92, 93.

¹⁰ age, 92; İbn Hacer, *Tezhib*, VII, 65.

¹¹ Zehebî, age, 69, krş. İbn Kuteybe, age, 260; Buhârî, age, I, ksm. I, 221; İbnü'l-Cevzî, age, II, 77-78.

¹² Sem'ânî, *Ensâb*, 281; Zehebî, age, 68; İbn Hacer, VII, 68.

¹³ Zehebî, age, 67.

¹⁴ İbn Hacer, VII, 67; İbn Kesîr, IX, 344; krş., İbnü'l-Cevzî, age, II, 78.

¹⁵ Buhârî, age, IV, 32; Ebû Nu'aym, *Hilye*, III, 360; İbn Hacer, age, VII, 65.

¹⁶ İbn Hallikân, I, 586.

¹⁷ Hacı Halife (İstanbul), II, 1747.

¹⁸ Sehâvî, *İ'ân*, 48.

¹⁹ Urve'den intikal eden mevcut nakiller, başlıca vahyin başlangıcı, Hicret, Bedr, Kaynukâ, Hudeybiye, Mekke'nin fethi ve Peygamber'in bazı özel durumuyla alâkalıdır.

Müseyyeb²⁰ ve Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'den²¹ nakiller yapar. Buna ilâve olarak başkalarını da aktarır.²²

Ez-Zührî, sosyal konumu, sağlam hafızası ve yazması sayesinde Medine'de Hz. Peygamber ve ashâbına ait hadislere yönelik geniş bir araştırma yapmış görünüyor. O, sorgulamalarını bilim adamlarıyla sınırlı tutmadı, fakat bilgi ya da malumat sahibi olan ve kendisine güvenilen herkesle görüştü. Toplantılara katılır, evlere gider, erkek kadın, genç yaşlı bütün fertlerle görüşürdü.²³ Bu hadislerin çoğu *Megâzî* ile ilgilidir.

Biz burada onun bir hadisçi ve hukukçu²⁴ olarak sahip olduğu büyük saygınlığıyla ilgilenmiyoruz, ancak gözlemlerimizi, onun bir tarihçi olarak [*kaleme aldığı*] eseriyle sınırlı tutacağız. Onun, Medine'nin ve yedi hukukçusunun²⁵ hazinesi olarak kabul edildiğini söylemek yeterli olur ve bu onun sahip olduğu büyük itibar ve nüfuzu ortaya koymaktadır.

Ez-Zührî'nin eserinin İslâm öncesi olaylarla başlayarak, Mekke ve Medine'de peygamberlik dönemini izlediği Hz. Muhammed'in hayatını kapsadığı anlaşılmaktadır. Sehâvî (ö. 902/1497), Haccâc b. Ebî Menîf (ö. 216/831-832'den sonra)'ın, ez-Zührî'den *Megâzî*'yi naklettiğini açıklar,²⁶ böylece ez-Zührî'nin *Megâzî* konusunda bir eser hazırlamış olduğuna işaret eder. Hacı Halife, böyle bir eseri ona mal eder.²⁷ Ez-Zührî eserine bir başlık olarak verilmemesine rağmen *Sîre*²⁸ kavramını kullanır.

Onun eserinin başlıca İbn İshâk, Vâkıdî, Taberî ve Belâzurî'de bulunan bazı parçalarına sahibiz. Bu parçaların özet olarak yeni bir kurgusu aşağıdaki gibidir.

I. İslâmiyet Öncesi

(1) Âdem, yaratıldığı Cuma günü Cennet'e girdi ve oradan çıkarıldı.²⁹

²⁰ Vâkıdî, (MSS, yay. Jones), 151, 219, 421, 436, 562, 828, 869, 1025; Belâzurî, *Ensâb*, V, 25, 26, 67, 97; Taberî, I, 1815.

²¹ Vâkıdî (MSS), 383, 519, 657, 816; Taberî, I, 1834.

²² İbn Ka'b b. Mâlik (Vâkıdî MSS, 162, 208; İbn Seyyidü'n-Nâs, I, 231); Enes b. Mâlik (Taberî, I, 1828); Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im (Vâkıdî, 381, İbn Seyyidü'n-Nâs, I, 30); İbn Abbâs (Taberî, I, 1569, İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 145); Abdullah b. Amr b. El-Âs (İbn Hişâm, yay. Wüstenfeld, 414); İbn Seleme b. Abdurrahman b. Avf (Taberî, I, 1019; Vâkıdî, 745; İbn Seyyidü'n-Nâs, I, 142); Mâlik b. Esv b. El-Hadesân (Vâkıdî, 249, 363).

²³ bkz., Zehebî, *age*, 69.

²⁴ bkz., Horovitz, "The Earliest Biographies of The Prophet and Their Authors", *Islamic Culture*, II, (1928), 33 vd.

²⁵ bkz., Buhârî, *age*, I, kısım. I, 221; İbn Cevzî, *age*, II, 77, 78; Zehebî, *age*, 68, 72; Yâfi'î, 261; İbn Kesîr, IX, 342.

²⁶ *İlân*, 88 (Rosenthal'in *A History of Muslim Historiography* adlı eserindeki çeviri, 323).

²⁷ Hacı Halife (İstanbul), II, 1747.

²⁸ *Eğâni*, XIX, 59.

²⁹ Taberî, I, 112.

(2) Nuh'a bir atıf, oğullarının ve torunlarının yeryüzüne dağılması ve yeryüzünün onlar arasında taksimi.³⁰

(3) İbrahim'in ateşe atılmasıyla başlayarak Fil Yılı'na kadar gelen Arab (İsmail'in oğulları) kronolojisi ve son olarak Hicret dönemi.³¹

(4) İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etmek için adakta bulunması ve Şeytanın onu şaşırtma teşebbüsüne dair bir rivayet (Ka'b el-Ahbâr'dan).³²

Bu parçalar, ez-Zührî'nin geçmiş peygamberlere olan ilgisini yansıtır. Bunların, onun *Megâzî*'sinin (veya *Sîre*) parçası olup olmadıkları kesin değildir, ancak ihtimal dahilinde görünmüyor.

(5) Sehâvî,³³ Yûnus b. Yezîd'in (ö. 159/775-6), Ficâr Savaşı, Ka'be'nin inşası ve *Hilfu'l-Fudûl* gibi olayları kastederek, "Hz. Muhammed'in şahit olduğu İslâmiyet öncesi olayları kaydettiğini" (*Meşâhidü'n-Nebî*) söyler.

(6) Ez-Zührî, Hz. Peygamber'in gelişine ilişkin bazı âlâmetlerden bahseder: Bir meleğin Kısrâ'yı uyarması;³⁴ bir kâhinin, paganizmin akıbeti hakkında *Sâhib*'inin uyarılmasını anlatması. Ömer İ'nin mucizevî bir işaret haber verilerek aktarılması.

(7) Hz. Hatice'nin, Hz. Muhammed'i ticaret kervanını yönetmesi için ücretle tutması. Hz. Muhammed'in Hatice ile evlenmesi; o zamanki yaşı.³⁵

II. Hz. Muhammed'in Peygamberlik Dönemi

A. Mekke Devri

(1) *Vahyin başlangıcı*.- Hz. Muhammed'in *vahiy* karşısında içinde bulunduğu durumu ve Hatice'nin rolü. Hz. Muhammed'in görev için seçilmiş olduğunu anladığı an.³⁶ Kurân'ın ilk âyetleri ve sonuncusu.³⁷ *Vahyin* kesintiye uğraması dolayısıyla Hz. Muhammed'in üzüntüsü.³⁸ İlk Müslümanlar (Hatice ve Zeyd).³⁹

(2) Hz. Muhammed'in tebliğ ve faaliyetlerine karşı Kureyş'in tutumu hakkında bir görüş.⁴⁰ Hz. Muhammed'in, bayramlarda Kureyş'ten başka, Kinde ve Benû Âmir b. Sa'sa'a kabilelerine başarısız tebliğ girişiminde bulunması.⁴¹

³⁰ *age*, I, 200-201.

³¹ *age*, I, 1253.

³² *age*, I, 293.

³³ Sehâvî, *l'ân*, 88.

³⁴ Taberî, I, 1014.

³⁵ İbn Seyyidü'n-Nâs, I, 47, 50; Taberî, I, 1145.

³⁶ Taberî, I, 1156; İbn Seyyidü'n-Nâs, I, 84-85.

³⁷ *Fihrist*, 25; İbn Seyyidü'n-Nâs, I, 88.

³⁸ Taberî, I, 1155; İbn Seyyidü'n-Nâs, I, 85.

³⁹ Taberî, I, 1167; İbn Seyyidü'n-Nâs, I, 92.

⁴⁰ İbn Hişâm, 203; krş. İbn Seyyidü'n-Nâs, I, 111-112.

⁴¹ İbn Hişâm, 282, 283; Taberî, I, 1205-1206, 1213.

(3) Habeşistan'a göç, Ümmü Seleme'nin bir raporu- Necâşî tarafından kabul, Kureyş'in bir temsil heyeti göndermesi, ancak Necâşî'nin himayesini teyit etmesi. Necâşî hakkında daha fazla ayrıntılar.⁴²

(4) Kureyş, Hâşimoğullarını ve Abdülmuttaliboğullarını boykot eder (ez-Zührî toplu hadislerde).⁴³ Ebû Tâlib'in vefatı ve onun *şehâdeti*⁴⁴ telâffuz etmekten imtinâ etmesi. *İsrâ* ve *Mi'râc*'a atıf.⁴⁵

(5) Akabe görüşmesi ve ahid metni (*bey'at*); Medine'de İslâmiyet'in başlaması.⁴⁶

B. Medine Devri

(1) Hicret- Sürâka b. Cu'sum olayı.⁴⁷ Müslümanların, Hz. Muhammed'in gelişini gözlemesi. Hz. Muhammed'in Medine'ye varışının koşulları ve tarihi, mescidin inşası.⁴⁸ Medine'deki havanın muhacirler üzerindeki etkisi –telâş.⁴⁹

(2) Abdullah b. Cahş seriyesi –katılanların kimlik ve sayısı⁵⁰– Hz. Muhammed'in, Kureyş kervanına yapılan saldırıya ilk tepkisi.⁵¹

(3) Yahudilerin Hz. Peygamber'e karşı tutumları üzerine bazı açıklamalar.⁵² Abdullah b. Übey'in davranışı (kaba, düşmanca).⁵³ Kible'nin değiştirilmesi.⁵⁴

(4) Bedir Savaşı- ez-Zührî'nin kaydı toplu hadislerin bir parçasıdır.⁵⁵ Daha fazla ayrıntılar - Abdülmuttalib'in kızı Âtike'nin kervan rüyası.⁵⁶ İmâ' b. Rahde'nin Kureyş'e on deve teklifi (gerekirse daha fazla destek). Kureyş'in bir gözcüsü olan Umeyr b. Vehb, Müslümanların disiplini hakkında haber veriyor ve Kureyş'e geri dönmesini tavsiye ediyor- tavsiye Utbe b. Rebî'a tarafından desteklenir fakat Ebû Cehil ortalığı karıştırarak teklifi geçersiz hale getirir ve çarpışma başlar. Ebû Cehil'in Müslümanları ilk gördüğünde lânet okuması, Hz. Muhammed'in Kureyş'i ilk görüşü, onun duaları ve Kureyş hakkındaki bedduası.⁵⁷ İlk Müslüman şehidin ve her Müslüman gruptan ilk şehidin zikrini içeren daha fazla ayrıntı-

⁴² İbn Hişâm, 222-223.

⁴³ İbn Seyyidü'n-Nâs, I, 126-127.

⁴⁴ *age*, I, 131-132.

⁴⁵ *age*, I, 142, 145, 148.

⁴⁶ Taberî, I, 1213; İbn Seyyidü'n-Nâs, I, 157-158.

⁴⁷ İbn Hişâm, 231-232.

⁴⁸ Taberî, I, 250, 256; İbn Seyyidü'n-Nâs, I, 185-186.

⁴⁹ İbn Hişâm, 417.

⁵⁰ Taberî, I, 1273.

⁵¹ Vâkıdî (Kahire baskısı), 10; İbn Seyyidü'n-Nâs, I, 229.

⁵² İbn Hişâm, 393-394.

⁵³ *age*, 591.

⁵⁴ İbn Seyyidü'n-Nâs, I, 231, 236.

⁵⁵ Taberî, I, 1291 vd.

⁵⁶ Taberî, I, 1292.

⁵⁷ Vâkıdî, 43, 45-46, 50, aynı zamanda MSS (Jones), 52-53, 56-57, 131; Taberî, I, 1322-1323.

tilar;⁵⁸ Hz. Muhammed'in savaş alanını yoklaması; tutsakların alındığı an; ve Hz. Muhammed'in onlara nazikçe davranarak ilgi göstermesi.⁵⁹

(5) Bedir'in ardından Sevîk Gazve'si ve tarihi.⁶⁰

(6) Yahudilerle ilişkilerin bozulması ve anlaşmazlık çıkması - Ka'b b. el-Eşref'in Evs tarafından öldürülmesi.⁶¹ Hazrec ve Evs'in, Hz. Peygamber'i memnun etme girişimlerinde rekabete girişmeleri. Hazrec'in, bir başka Yahudi şefi olan İbn Ebi'l-Hakîk'i öldürmesi.⁶² Yahudilerin korkusunun onları meşhur Kitab'a yöneltmesi (anlaşma).⁶³

(7) Kaynukâoğulları Gazvesi - Talimat olarak gelen bir vahiy. Kaynukâ seferi ve antlaşması hakkındaki bütün ayrıntılar.⁶⁴

(8) Diğer seferler – Hicret'ten 22 ay sonra, Karkaretülküdr* Gazvesi.⁶⁵ Hicret'ten 27 ay sonra, Bahrân'daki Süleymoğulları üzerine yapılan harekât.⁶⁶

(9) Uhud Savaşı – toplu hadis içerisinde.⁶⁷ Müslümanlar arasında Medine'de kalarak veya Medine dışında Kureyş'i karşılama konusunda tartışmalar.⁶⁸ Abdullah b. Ebî Selûl (İbn Übey)'in tutumu.⁶⁹ Savaştan sonra Hz. Peygamber'in bulunuşu.⁷⁰ Kureyşî Übey b. Halef'in Hz. Muhammed'i öldürme teşebbüsü ve kendisinin onun tarafından öldürülüşü.⁷¹ Hz. Hamza'nın şehâdeti hakkında ayrıntılar.⁷² Hz. Muhammed'in savaş alanını gözden geçirmesi ve yorumları.⁷³

⁵⁸ Vâkıdî, 62, 82 ve MSS (Jones), 101.

⁵⁹ age, 89, 111 ve MSS, 107-108.

⁶⁰ age, 142, MSS, 159-160.

⁶¹ age, 144-145 ve MSS, 162.

⁶² Taberî, I, 1378-1379.

⁶³ Vâkıdî, 151.

⁶⁴ age, 134-141 ve MSS, 156-158; Taberî, I, 1360.

* İngilizce metinde "Qarârat al-Kadar" şeklinde geçen bu yerin adı, makale yazarının referans gösterdiği Vâkıdî'de de bu şekilde kayıtlıdır. Bkz., Vâkıdî, Meğâzî, (<http://www.alwaraq.net/index2.htm?i=39&page=1>). Bazı kaynaklarda ise yaygın olarak Karkaratülküdr şeklinde yer almaktadır. Bkz., Yâkut el-Hamavî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut 1979, IV, 441; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, Türkçe terc., M. Beşir Eryarsoy, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1985, II, 135; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Türkçe terc., M. Keskin, *Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1994, III, 514-515; M. A. Köksal, *İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, IX, 234; H. Algül, "Karkaratülküdr", *DİA*, XXIV, 498. (ç.n.)

⁶⁵ Vâkıdî, 143 ve MSS, 124.

⁶⁶ age, 159.

⁶⁷ age (MSS), 185; Taberî, I, 1384 vd.; İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 2 vd.

⁶⁸ Vâkıdî, 164-168 ve MSS, 185-186.

⁶⁹ İbn Hişâm, 591.

⁷⁰ Vâkıdî, 184-185 ve MSS, 208; Taberî, I, 1406.

⁷¹ Vâkıdî, 185-186 ve MSS, 219; Taberî, I, 1406-1407.

⁷² Vâkıdî, 212.

⁷³ İbn Hişâm, 586; Vâkıdî, 239; İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 21.

(10) Bir Yahudi kabilesi olan Nadîroğulları'nın Medine'den çıkarılışı- gelişmeler, tarih, şartlar. Topraklarının Hz. Peygamber tarafından taksim edilmesi.⁷⁴

(11) Hendek – ez-Zührî toplu hadis içinde.⁷⁵ Müslümanların zor zamanı. Hz. Muhammed kuşatmacıların bazılarıyla görüşüyor - Ensar, pazarlık yapmaya karşı çıkıyor. Kureyş'in son cesareti ve başarısızlığı.⁷⁶ Benû Kureyzâ Yahudilerinin Müslümanlara karşı giriştikleri entrikaların Hz. Muhammed tarafından Yahudi casusları arasında şüphe doğuracak biçimde yönlendirilmesi. Hücüm ve kuşatmanın sona ermesi.⁷⁷

(12) Üçüncü Yahudi kabilesi Kureyzâoğulları üzerine Hendek Savaşı'nın hemen ardından düzenlenen sefer⁷⁸ ve antlaşma⁷⁹ talepleri. Diğer ayrıntılar.⁸⁰

(13) Benû Lihyân üzerine sefer - toplu hadis içerisinde.⁸¹

(14) İfk hadisesi.⁸²

(15) Ümmü Karafe'ye karşı Zeyd b. Hârise komutasında düzenlenen bir sefer.⁸³

(16) Hudeybiye Barışı (*Sulh el-Hudeybiye*) – Hz. Peygamber'in hedefleri ve onunla birlikte Medine'den ayrılan Müslümanların sayısı (ayrıca kurbanlık deve-lerin sayısı).⁸⁴ Hz. Muhammed'in takip edilecek güzergâhı göstermesi - Müslümanlar Hudeybiye'de durur. Hz. Muhammed'in, Kureyş'le barış yapmaya niyetli olduğunu açıklaması. Kureyş'in tepkisi ve tutumu. Müslümanlarla barış içinde olan Huzâ'a kabilesinin, Hz. Muhammed'in teklifini Kureyş'e götürmesi.⁸⁵ Başta Kureyş'ten olmak üzere çeşitli elçilerin Müslümanlar hakkındaki izlenimleri. Hz. Muhammed'in diplomatik bir üslûpla görüşme yapması; dinî amaçlarına vurgu yaparak ateşkes önermesi. Sonunda, Kureyş adına Süheyl b. Amr'ın görüşmelere katılması -yöntem konusunda tartışmalar - Barış antlaşmasının nihaî metni ve şahitlerin isimleri. Hz. Ömer'in Barış metnine şiddetli itirazı. Hz. Muhammed'in ashâbının Hudeybiye'de kurban kesme konusundaki tereddütleri. Ez-Zührî'nin barışın önemi konusundaki yorumu ve sonuçları.⁸⁶

⁷⁴ Taberî, I, 1451; Belâzurî, *Fütûh*, 18-20, 21; İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 48, 50-51; Vâkıdî (MSS), 158 vd., 331-332.

⁷⁵ Taberî, I, 1464; Vâkıdî (MSS), 387 vd.; İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 55 vd.

⁷⁶ Taberî, I, 1473; Vâkıdî (MSS), 421-424.

⁷⁷ Vâkıdî (MSS), 431-432, 436.

⁷⁸ Taberî, I, 1485; İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 68.

⁷⁹ Belâzurî, *Fütûh*, 283.

⁸⁰ İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 74.

⁸¹ Vâkıdî (MSS), 480-481.

⁸² Taberî, I, 1517 vd.; İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 387 vd.

⁸³ Vâkıdî (MSS), 508; krş. İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 105-106.

⁸⁴ Taberî, I, 1529; İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 113.

⁸⁵ Taberî, I, 1531, 1537; İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 115; Vâkıdî (MSS), 519, 529-530.

⁸⁶ Taberî, I, 1549-1550; İbn Hişâm, 740-746, 747-749; İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 115-119; Vâkıdî (MSS), 565-570, 572-573; İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 121, 122.

(17) Hayber'in fethi - şartlar ve fetih tarihi. Antlaşma ve hukukî sonuçları; Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in bu meseleye yaklaşımları.⁸⁷ Hayber yolunda bir kıssa.⁸⁸ Fedek antlaşması.⁸⁹ Birkaç küçük çaplı sefer.⁹⁰

(18) Mekke'nin fethi - ez-Zührî, Hz. Peygamber'in haber kaynağı ve müttefiki olarak Huzâ'alıların rollerine işaret ediyor.⁹¹ -Huzâ'alıların, Hz. Peygamber'le resmî ittifakı Hudeybiye'den sonradır- Bekiroğulları ve Kureyş kabilelerinin Hz. Peygamber'in müttefiki olan Huzâ'a kabilesi üzerine saldırısının bu seferin düzenlenmesine yol açması.⁹² Ebû Süfyân'ın arayı düzeltmek için Medine'ye gidişi ve başarısız oluşu- Hz. Muhammed'in sefer hazırlıkları.⁹³ Hz. Muhammed'in Medine'de bir vekil bırakması ve sefere komutanlık etmesi- seferin tarihi ve ordunun miktarı.⁹⁴ Ka'be'deki tasvirlerin temizlenmesi ve başka kararlar. Fetihten sonra Mekke'de geçirilen günlerin sayısı.⁹⁵

(19) Daha sonraki seferler. Hevâzin üzerine düzenlenen sefer. Müslümanların sayılarına güvenmeleri. Yolda, putperest inancına göre kutsal olan bir ağaçla ilgili (*Zâtu Envât*) ilginç bir hikâye.⁹⁶ Müslümanların savaşta bozulması -Hz. Muhammed'in Ensâr'dan yardım talebi ve onların cevabı- çarpışmanın en hayatî anı ve Hz. Muhammed'in duası- zafer.⁹⁷ Toprakların bölüşülmesi.⁹⁸ Tebük Seferi- ez-Zührî toplu bir rivayet içinde.⁹⁹ Münferit ayrıntılar.¹⁰⁰ Eyle, Ezruh, Ezru'ât,¹⁰¹ Tebâle ve Carş¹⁰² üzerine *cizye* konması. Dûmetü'l-Cendel üzerine bir sefer, üzerlerine *cizye* konması.¹⁰³

(20) Mektuplar ve temsil heyetleri: Kinde temsil heyetinin ziyaretine dair bir rivayet.¹⁰⁴ Hz. Peygamber'in, Dihye el-Kelbî'yi bir mektupla Heraklius'a göndermesi. Ez-Zührî, buna ilâve olarak, Heraklius'un rüyasıyla ilgili bir hikâye anlatır,

⁸⁷ İbn Hişâm, 779; Vâkıdî (MSS), 634, 657; Belâzurî, *Fütûh*, 27; İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 136, 137.

⁸⁸ Taberî, I, 1575.

⁸⁹ Belâzurî, *Fütûh*, 59.

⁹⁰ Kadiye Gazvesi (Vâkıdî, MSS), 670 vd., toplu rivayet içerisinde. Ebu'l-Avcâ es-Sülemî'nin hücumu, *age*, 680. Her iki sefer de H. 7. yılda yapılmıştı. Zâtu Atlâh üzerine bir sefer (H. 8. yıl) İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 152.

⁹¹ İbn Hişâm, 747-749.

⁹² Taberî, I, 1620; İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 120.

⁹³ Vâkıdî (MSS), 731.

⁹⁴ Taberî, I, 1628; İbn Hişâm, 810; Vâkıdî (MSS) fetih tarihini verir, 818.

⁹⁵ Taberî, I, 1565-1566; Vâkıdî (MSS), 766, 795, krş. 765-766.

⁹⁶ İbn Hişâm, 844; Vâkıdî (MSS), 818 819; İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 191-192.

⁹⁷ Taberî, I, 1661, 1662; Vâkıdî (MSS), 826-827, 828-829.

⁹⁸ Vâkıdî (MSS), 869-870.

⁹⁹ Taberî, I, 1692.

¹⁰⁰ İbn Hişâm, 798; İbn Seyyidü'n-Nâs, II, 218.

¹⁰¹ Belâzurî, *Fütûh*, 68.

¹⁰² *age*, 59.

¹⁰³ *age*, 63.

¹⁰⁴ Taberî, I, 1739.

onun gizemli hoş davranışından bahseder ve teyit için bir piskopostan nakil yapar.¹⁰⁵

Kisrâ'ya mektup gönderilmesi ve Hz. Muhammed'in mektubunun yırtılması üzerine yaptığı yorum.¹⁰⁶ Kisrâ, Yemen valisi Bâzân'a, Hz. Muhammed'e karşı, ya pişman olması veya öldürülmesi talebiyle bir tavır takınmasını istiyor. Bâzân ve beraberindeki İranlıların (*ebnâ*), Hz. Muhammed'le yaptıkları yazışmaların neticesinde, onun Kisrâ'nın sonu hakkındaki tahmininin gerçekleşmesi üzerine İslâmiyet'i kabul etmeleri.¹⁰⁷

(21) Birkaç karışık hadise. Hâlid'in, Negrân'daki Hârisoğulları kabilesi üzerine gönderilmesi -Hârisoğullarının İslâmiyet'i kabul etmesi.¹⁰⁸ Temîm, *zekâtı* ödemeyi reddediyor. Her ikisi de itaat altına alınmış olan bu kabilelerin temsil heyetlerinin Medine'ye gelişleri.¹⁰⁹

(22) Kişisel ayrıntılar - evliliklere atıf;¹¹⁰ Hz. Peygamber'in isimlerinden bazılarının açıklaması.¹¹¹

(23) Hz. Peygamber'in Veda Haccı'na atıf ve bazı ayrıntılar.¹¹² Üsâme b. Zeyd'in sefer hazırlıkları.¹¹³

(24) Son hastalık. Hz. Muhammed, son konuşması olduğunu hissetmesi ve bunu minberden yaptığı bir hutbe ile açıklaması. Ayrıca Üsâme'nin sefer için acele etmesini istemesi. Hz. Abbâs, Hz. Ali'ye ona eşlik edip etmeyeceğini ve Hz. Muhammed'e kendisinden sonra başa kimin geçmesi gerektiğini sorması, Hz. Ali'nin isteksizliği. Daha fazla ayrıntılar.¹¹⁴ Hz. Muhammed, son gününde son kez Müslümanların arasında ve Hz. Ebû Bekir'i namaz için imamlıkla görevlendirmesi.¹¹⁵ Hz. Peygamber'in son sözü - vefat. Hz. Peygamber'in yaşı ve vefat tarihi.¹¹⁶ Hz. Peygamber'in cenaze töreni.¹¹⁷

Özet olarak yeniden düzenlediğimiz bu metinden de görüleceği gibi, ez-Zührî'nin *Sîret*'in ilk kesin çerçevesini oluşturduğu ve daha sonra ayrıntıyla ele alınacağı gibi, net bir biçimde onun yolunu çizdiği anlaşılmaktadır. Onun, *Megâzî* (veya *Siyer*) plânı, muhtemelen seçercesini de içerdiği Hz. Muhammed'in İslâm

¹⁰⁵ *age*, I, 1565-1566.

¹⁰⁶ Taberî, I, 1572.

¹⁰⁷ İbn Hişâm (Kahire), I, 79.

¹⁰⁸ İbn Seyyidün-Nâs, II, 244-245.

¹⁰⁹ *Vâkıdî* (MSS), 896-903.

¹¹⁰ Taberî, I, 1766.

¹¹¹ *age*, 1788; karşı. İbn Seyyidün-Nâs, I, 30.

¹¹² *Vâkıdî* (MSS), 1001, 1005 vd.

¹¹³ *Vâkıdî*, 1025.

¹¹⁴ Taberî, I, 1809, 1810; İbn Seyyidün-Nâs, II, 336-337.

¹¹⁵ Taberî, I, 1813; İbn Hişâm, 1010.

¹¹⁶ Taberî, I, 1814, 1834-1835.

¹¹⁷ *age*, 1831.

öncesi dönemdeki hayatına ilişkin bilgilerle başlamaktadır.¹¹⁸ O, peygamberliğin gelişiyle alâkalı işaretlere atıfta bulunduktan sonra *vahyin* başlangıcına geçer. Sonra Hz. Muhammed'in peygamberlik dönemini ele alır- Mekke'deki ana mevzular - Hicret, mevcut şartlarda Medine'deki seferler; diğer faaliyetler- elçiler ve temsil heyetleri- ve son olarak Hz. Muhammed'in hastalığı ve ölümü.

Ez-Zührî, çalışmasında genel olarak olayların kronolojik düzenini gözetmiş görünüyor. Hicret'in, Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarının tarihlerini; Karkaratülküdr, Benû Süleym, Kaynukâ, Benû Nadîr, Hayber seferlerinin tarihlerini; Mekke'nin fetih tarihini; Kinde delegasyonunun geliş tarihini ve Hz. Muhammed'in vefat tarihini verir. Tarihlerle gösterdiği bu ilgi, onun *Sîre*'sinin çerçevesini daha sağlam tutmasına yardım etmiştir.

Ez-Zührî'nin yaklaşımı temel olarak bir hadisçininki gibidir.¹¹⁹ Onun derdi, *ilim* ile tarihsel olanın bir bölümünü oluşturduğu gelenekleri elde etmektir. Onun açısından *ilim*, övgüye değer bir ibadet biçimi olmasından öte bir anlam taşıyarak, sosyal ve dinî bir ihtiyacı karşılamaktadır.¹²⁰ Bu bakımdan *ilim*, asalet ve yüksek bir sosyal mevkii temin eder.¹²¹

Ez-Zührî'nin ispat yöntemi *isnâda* –veya nakil zinciri– dayanmaktadır. Onun yaklaşımı, Hz. Peygamber'in ashâbından sonra gelen nesil olan *tâbiîn*e mensup birisinin bir kaydının bazen yeterli görüldüğü, tarihî rivayetlerde daha fazla özgürlüğe izin verildiği kendi dönemindeki sağlam bir hadisçinin tavrıdır. Ez-Zührî her nasılsa, müelliflerin daha önce ortaya koyduğu birçok rivayeti birbirleriyle bağlantılı olarak tek bir anlatımda bir araya getirmek suretiyle ilk kez *toplular* ortaya koymada önemli bir aşama kaydetmiş ve böylece birbirleriyle bağlantılı tarihsel anlatımlara önemli bir katkı yapmıştır.¹²² Bundan başka, ez-Zührî, ilgili Kur'ân âyetlerine sıkça atıflar yapar.¹²³ Gerçekten Vâkıdî'nin ez-Zührî'den aktardığı rivayetler, Medine'deki Müslümanların işlerine sıkça yapılan atıflarının yanı sıra Kur'ân'ı incelemenin, tarih çalışmalarının ortaya çıkışının bir başka saiki olduğunu açık bir şekilde ortaya koyar.¹²⁴

Ez-Zührî'nin rivayetlerinde biz, ilâhî unsurlarla beşerî unsurların bir ilişki içerisinde olduklarını görebiliriz, özellikle de askerî seferlere ilişkin olarak verdiği ayrıntılarda.¹²⁵ Kader inancı henüz tümüyle yerleşmiş değildir. Gerçekten ez-

¹¹⁸ Krş. Taberî, I, 1116.

¹¹⁹ Krş. İbn Kesîr, IX, 343; ZDMG, XLIV, (1890), 431.

¹²⁰ Zehebî, *age*, 72, Zührî ayrıca "Selâmet, Sünneti izlemededir" der, *age*, 78; Krş. İbn Hişâm, (Kahire), I, 79.

¹²¹ Buhârî, *age*, IV, 32.

¹²² bkz. Taberî, I, 1517; İbn Seyyidün-Nâs, II, 96.

¹²³ Krş. Vâkıdî (MSS), 562-570, 156-157; İbn Seyyidün-Nâs, II, 96 vd., 121.

¹²⁴ bkz., Vâkıdî (MSS), 562-570, 572-573; Krş. İbn Seyyidün-Nâs, I, 222.

¹²⁵ bkz., Taberî, I, 1473; Vâkıdî (MSS), 421-422.

Zührî'nin Hudeybiye'yi takdir etmesi, o zamanda istemeden alınan bir kararın doğrulanmasıdır.¹²⁶

Ez-Zührî'nin rivayetleri genellikle, tamamen dürüst,¹²⁷ yalın ve veciz bir şekilde sunulan mütevazı, hakikî rivayetlerdir. Çok az miktarda, daha sonraki tarihlerde bolca görülen bir yüceltme gayreti bulunmaktadır. Bununla birlikte onun yüceltmenin başlangıcı olarak gösterilmesi ilginçtir.¹²⁸

Ez-Zührî'nin tarihsel malûmatı, esas olarak hadislerden çıkarılmıştır. O, halk arasında dolaşan meşhur kıssaları, davetlerde hoşça vakit geçirme türünden önemsiz malzemeler olarak değerlendirmiştir.¹²⁹

Onun tarihî malzemeleri içerisine çok sınırlı bir ölçüde de olsa başka unsurların da girdiği anlaşılmaktadır. Bunların varlığı, daha sonraki gelişmelerin belirtisidir. Heraklius'un yeni görev hakkındaki davranışı,¹³⁰ Kısra'nın önceden ikaz edilmesi,¹³¹ kendi cini tarafından uyarılan *Kâhin* hikâyesi¹³² ve Sürâka olayının ayrıntıları¹³³ gibi meşhur hikâyeler, kendi izlerini bırakmışlardır. Ez-Zührî'nin geçmiş peygamberlere ve *Ehl-i Kitâba*¹³⁴ olan ilgisi, İncil hikâyelerinin zayıf bir yansımasını aksettirir ve Ka'b el-Ahbâr burada bir kaynak olarak görünür.¹³⁵

Şiir, seyrek de olsa onun rivayetleri arasında yer alır.¹³⁶ Bunu anlamak mümkündür, zira şiir, kültür içerisinde yer alan, göz ardı edilemeyecek çok meşhur ve temel bir öge idi. Ez-Zührî, şiire ilgi göstermişti¹³⁷ ve onun bu konudakiengin bilgisi meşhurdur.¹³⁸ Bununla birlikte *Megâzî*'sinde şiir çok az miktarda bulunur ve *Eyyâm* tarzının hiçbir yansımasını aksettirmez.

Ez-Zührî'nin tarih merakı *Megâzî* ile sınırlı değildi, onun yanı sıra şecereler ile ilk dönem İslâm tarihiyle de ilgilenmişti. Soy bilimi (*Ensâb*) konusundaki derin bilgisiyle meşhurdur.¹³⁹ Hâlid el-Kasrî ondan Arapların nesebini yazmasını istediğinde o, kuzeydeki Araplardan Mudar'ın nesebiyle başladı, ancak tamamlayamadı.¹⁴⁰ Mus'ab ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*¹⁴¹ adlı eserinde, Kureyş kabilesinin nesebi

¹²⁶ Taberî, I, 1594.

¹²⁷ Zâtü Envât konusunda, bkz., İbn Hişâm, 894.

¹²⁸ bkz. Taberî, I, 1154, 1485, 1360.

¹²⁹ Zehebî, *age*, 74; İbn Kesîr, IX, 343.

¹³⁰ Taberî, I, 1565-1566.

¹³¹ *age*, I, 1014.

¹³² *age*, I, 1145.

¹³³ İbn Hişâm, 331-332.

¹³⁴ İbn Cevzî, *age*, II, 78; İbn Kesîr, IX, 342; *Hilye*, III, 362.

¹³⁵ krş. Taberî, I, 112, 200-201, 293. Öyle anlaşılmaktadır ki, bu hikâyeler onun *Megâzî*'sinde yer almamışlardır.

¹³⁶ bkz., Vâkıdî, *age*, 94, ve MSS, 569-570; Taberî, I, 1652-1653.

¹³⁷ Zehebî, *age*, 73; İbn Kesîr, IX, 343.

¹³⁸ krş. *Eğânî*, IV, 49.

¹³⁹ İbn Cevzî, *age*, II, 78; ZDMG, XLIV, (1890), 434; *Hilye*, III, 361. krş. İbn Hişâm, (Kahire), I, 8.

¹⁴⁰ *Eğânî*, XIX, 59.

¹⁴¹ *Nesebü Kureyş*, 3.

konusunda ondan aktarma yapar ve bu, kendi kabilesi olan Kureyş'in nesebi hakkında bir kitap yazmış olan Kurre b. Abdurrahman'ın ifadesine ağırlık kazandırır.¹⁴²

Ez-Zührî, Râşid Halifeler dönemini ele almıştır. Medine'deki, yaşatılan hadisler anlamına gelen *Sünnet* kadar, *Ümmet*'in şekillenmesinde hayatî bir role sahip olan büyük hâdiseler, mevcut konulardır ve ez-Zührî de onları ele almıştır. Hz. Ebû Bekir'in seçilmesi konusunda ayrıntılı bir rivayet verir ve bu seçimin neden olduğu etkiyi yansıtır.¹⁴³ Daha sonra Hz. Ebû Bekir'in açış konuşmasını ve halife olarak nasıl davranacağına ilişkin düşüncesini verir.¹⁴⁴ Hz. Ali'nin bu seçime yönelik tavrı, onun daha sonra sadakatini ifade eden *bey'ati*, Hz. Fatıma'nın Fedek'i miras olarak talebi, işlenen konulardır.¹⁴⁵ O, Hz. Ömer döneminde, askerî gücün ve ödenen vergilerin kaydedildiği *dîvân*¹⁴⁶ ile büyük bir ihtimalle *şûrâyı*¹⁴⁷ ayrıntıyla ele almıştır. Hz. Ömer'in yaşı ile birlikte bazı konuşmalarını verir.¹⁴⁸ Daha sonra uzun uzadıya Hz. Osman'ın iktidarına geçer. İlk olarak Kur'ân'ın cem edilmesi [*codification*] üzerinde durur.¹⁴⁹ Sonra *Fitne* hadisesinin muğlak ayrıntılarını inceler – onun anlatımı bu hâdisenin Medine versiyonunu temsil etmesi bakımından önemlidir. Hz. Osman, ilk altı yıl boyunca herkesin tuttuğu bir yönetici olmuştu, ancak daha sonra şikâyetler baş gösterdi ve yığılmaya başladı.¹⁵⁰ Ez-Zührî, Hz. Osman'a yönelik eleştirileri,¹⁵¹ halifenin bu eleştirilere karşı tutumunu,¹⁵² Mervân'ın olumsuz etkisini,¹⁵³ Medine'deki tehlikeli bölünmeleri,¹⁵⁴ bulutların toplanmasını, fırtınayı, Hz. Osman'ın şehit edilmesini,¹⁵⁵ Medine'deki önemli sımaların tepkisini ve sonunda da Hz. Ali'nin halife olarak seçilmesini ayrıntılarıyla anlatır.¹⁵⁶ Daha sonra Talha ve Zübeyr'in yeni halifeye karşı tutumlarını, onların Hz. Âişe ile toplantı yapmalarını, bu üçlünün Basra'ya gitmesini, çarpışma öncesi Hz. Ali ile yapılan görüşmeleri ve son olarak Deve [*Olayı-Cemel Vakası*] savaşını ortaya koyar.¹⁵⁷ Bundan başka, Hz. Ali'nin Muaviye ile anlaşmazlığı, Siffin'deki

¹⁴² Zehebî, *age*, 68.

¹⁴³ Taberî, I, 1820-1824; İbn Hişâm, 683-686. Peygamber'in vefatından sonraki karışıklık için bkz., Taberî, I, 1816-7.

¹⁴⁴ Taberî, I, 2142-2143 ve 1828-1829.

¹⁴⁵ Taberî, I, 1825-1827, ayrıca Ebû Bekir'in ölümü, *age*, 2128.

¹⁴⁶ Belâzurî, *Fütûh*, 450 vd. ve 455.

¹⁴⁷ Krş. Belâzurî, *Ensâb*, V, 21.

¹⁴⁸ Taberî, I, 2731 ve 2757-2758; ayrıca bkz., I, 2798.

¹⁴⁹ *Fihrist*, 24.

¹⁵⁰ Belâzurî, *Fütûh*, 462; *Ensâb*, V, 25.

¹⁵¹ Belâzurî, *Ensâb*, V, 26, 27, 38, 39, 88-89.

¹⁵² *age*, 26, 67 vd., 89.

¹⁵³ *age*, 62, 67-69.

¹⁵⁴ bkz. *age*, 26, 88-89.

¹⁵⁵ *age*, 62, 67-70, 85, 91, 97; Taberî, I, 2871 ve 305-312.

¹⁵⁶ Belâzurî, *Ensâb*, V, 69-71, 91-92.

¹⁵⁷ Taberî, I, 3069, 3102-3103, 3185-3187.

hakem olayı (*Tahkîm*) ve Muâviye zamanında Mısır'ın fethi ele alınır.¹⁵⁸ Son olarak Hz. Hasan'ın Kûfelilerle ilişkisi, onun Muâviye ile görüşmeleri ve hilâfetten feragat etmesi bu dönemi kapatır.¹⁵⁹

Ez-Zührî'nin Emevî dönemiyle ilgilenmediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, I. Velîd'in ondan Emevî halifelerinin yaşlarını istediği,¹⁶⁰ ez-Zührî'nin de onun dedesi olduğu için Emevî halifelerinin yaş ve iktidar sürelerini yazdığı kaydedilmektedir.¹⁶¹ Taberî, son olarak ez-Zührî'den I. Velîd'in iktidar süresini nakleder.¹⁶²

Ez-Zührî'nin gözlemlerinin bu kısmı, tarih yazıcılığının bir başka önemli saikını *Ümmet*'in yaşadığı tecrübelerin şekillendirmiş olduğunu ortaya koymaktadır. *İcmâ* ilkesi, siyasî firkaların ortaya çıkışı ve onların özellikle *Fitne* ya da ilk iç savaş ve vekâletin seçim yoluyla mı yoksa kalıtsal olarak mı halifeye geçeceği gibi eski konular hakkındaki tartışmaları, özellikle vergi koyma¹⁶³ ve *dîvân*'ın oluşturulmasıyla ilgili sorunların tümü, tarih tarafından aydınlatılması gereken konulardır. Ez-Zührî, açıkça Medine rivayetlerini verir. Onun rivayetleri, genellikle *Ümmet*'in haklı olduğunu gösterir. Hz. Peygamber, *Ümmet*'i yönetmesi için hiç kimseyi aday göstermedi, yerine geçecek kimsenin belirlenmesi seçime bırakıldı, miras yoluyla değil. *Ümmet*'in tercihi Hz. Ebû Bekir'di, Hz. Ali dahi, ilkin pek mutlu görünmese de, daha sonra gönül rızasıyla ona *bey'at* etti. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, iyi halifelerin en üst düzey örnekleridir. *Fitne* meselesi çok daha karmaşıktır; Osman'a karşı oluşan ayaklanma, onun icraatlarından ileri gelen gerekçelere sahipti. Bu, ez-Zührî'nin kayıtlarında başka rivayetlere nazaran daha açık renklerle resmedilir. *Fitne* hâdisesi açıkça Medine'yi bölmüştü; Hz. Ali'nin tavrı başta bir danışman edasındaydı, daha sonra ise hücum sırasında mesafeli durmayı tercih etti, fakat cinayet onu şiddetle sarstı. Hz. Ali, aday olduğu aşikâr olduğundan halife seçildi. Talha ve Zübeyr'le olan anlaşmazlığında Hz. Ali haklıdır ve karşıtları üzerinde zayıf bir karartı vardır. Muâviye ile olan mücadelesinde, Muaviye daha akıllı gösterilmesine karşın Hz. Ali davasında haklı biridir. Bununla beraber ez-Zührî, Hz. Hasan'ın Muâviye lehine hilâfetten çekilmesinin Muâviye'nin davasını meşru hale getirdiğini kaydeder. Bu hususlar, ez-Zührî'nin siyasî grupların tesirinde kalmadığını ve Medine'de görülen biçimiyle, tarafsız bir anlatım sunmaya çalıştığını göstermektedir. Bununla beraber burada ez-Zührî'nin Emevîlerle olan ilişkilerinin¹⁶⁴ tartışılması icap etmektedir.

SÜİFD / 22

173

Ya'kûbî, Abdülmelik'in, İbnü'z-Zübeyr'le anlaşmazlığı sırasında Suriyelilerin hacca gitmelerini durdurma girişimi esnasında, Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'nın hac-

¹⁵⁸ *age*, 3241-3242, 3341-3343, 3390-3392.

¹⁵⁹ Taberî, II, 1, 5-7.

¹⁶⁰ *age*, II, 149.

¹⁶¹ *age*, II, 428.

¹⁶² *age*, II, 1269.

¹⁶³ Krş. Belâzurî, *Fütûh*, 19-20, 59, 68, 80, 384.

¹⁶⁴ Krş. Zehebî, *age*, 72; Goldziher'in değerlendirmesi (*Muhammedanische Studien*, II, 35-6, 37-8, 40) biraz eleştireldir.

cına izin veren ez-Zührî'nin naklettiği bir hadisi okuduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁵ Bu hadisin kendisi şüphelidir ve ez-Zührî o zamanlar çok gençti –yaklaşık olarak 72-73/691-692 yılları– ve meşhur değildi. Ez-Zührî Şam'a gitti ve tesadüfen o sıralarda meşruiyet sorunu olan Abdülmelik'e götürüldü. Halife ilkin onu tanımadı, ancak görüşmeleri sırasında onun bilgi ve aklından etkilendi, onun borçlarını kapattı, ona bir armağan vererek çalışmalarını sürdürmesini tavsiye etti, ez-Zührî de böylece Medine'ye döndü.¹⁶⁶ Bu rivayet, onun henüz genç bir âlim olduğunu ve halife için o denli bir öneme sahip olmamış olsa iç savaş sırasında böyle bir tavsiyenin yapılmasının zor olduğunu göstermektedir. Öte yandan ez-Zührî'nin bir kaydı, onun, İbnü'z-Zübeyr'le savaştığı sırada Abdülmelik hakkında eleştirilerde bulunduğunu göstermektedir.¹⁶⁷ Biz bu olasılığı bir yana bırakmak ve ez-Zührî'nin açıklamasını kabul etmek zorundayız: "Ben İbnü'l-Eş'as'ın ortayı çıkışı sırasında Şam'a geldim"¹⁶⁸, 80-81/699-700 dolayları, İbnü'z-Zübeyr'in ölümünden yedi sekiz yıl sonra.

Muhtemeldir ki, ez-Zührî'nin çalışmaları onu uzun süre Medine'de kalmaya zorladığı sırada Emevî sarayına nadir ziyaretler de yapmıştır. Daha sonra Filistin'in güneyinde Hicaz sınırın yakınlarındaki Edâmâ'ya* göçmüş, buradan Hicaz'a ve bir âlim oluşu dolayısıyla (*li'ilmihî*) Emevî sarayına ziyaretler gerçekleştirmiştir.¹⁶⁹ II. Ömer, ona çok önem veriyordu.¹⁷⁰ II. Yezîd ve Hişâm'ın iktidarı zamanında Şam'a yerleşmiş olması çok daha muhtemeldir. II. Yezîd onu *kadı* tayin etmişti. Ez-Zührî, kendisini oğluna özel öğretmen olarak tutan Hişâm ile yakın bir arkadaşlık içerisinde bulundu, bu Emevîlerde İslâmî eğilime verilen önemin arttığını gösteren bir işaretti. Hişâm, ez-Zührî'den, oğlu için hadisleri yazmasını istedi;¹⁷¹ daha sonra onun derslerine katılıp ona eşlik eden iki kâtibe bunları yazmalarını söyledi. İki kâtip de ez-Zührî'nin hadislerini bir yıl içinde yazıp bitirdiler.¹⁷² Bu büyük olasılıkla onun Emevî arşivlerinde bulunan eserlerinin büyüklüğünün çapını açıklamaktadır. Bununla beraber, Hişâm'la girdiği heyecanlı bir tartışmadan ez-Zührî'nin Emevî nüfuzundan bağımsız olduğu anlaşılmaktadır. Hişâm, ez-Zührî'ye, Kur'ân'da geçen bir atıfta kimin kastedildiğini sorar, ez-Zührî cevabında Abdullah b. Übey'in kastedildiğini söyler. Hişâm, Ali'nin kastedildiğini belirterek sert bir karşılık verir. Ez-Zührî cevabında ısrar edince de, "Yalan söylüyorsun!" der. Bunun üzerine ez-Zührî'nin cevabı şu olur: "Ben mi yalan söylüyorum! Allah müstahakkını versin;

¹⁶⁵ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 311.

¹⁶⁶ İbn Kesîr IX, 340-1, Zehebî, *age*, 70; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 239. İbn Kesîr, halife tarafından Zührî'ye ricası üzerine bir maaş bağlandığını ilâve eder. krş. İbn Sa'd, VII, 157; İbn Kuteybe, *age*, 228.

¹⁶⁷ Belâzurî, *yay.* Ahlwardt, 163.

¹⁶⁸ Buhârî, *Târîh*, 93.

* Edâmâ: Zührî'nin kabrinin bulunduğu yer. Yâkut el-Hamavî, burayı Hicaz sınırları içerisinde göstermektedir. bkz., *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut 1979, I, 125; Talat Koçyiğit, "Zührî", *IA*, XIII, 647. (ç.n.)

¹⁶⁹ Zehebî, *age*, 70; İbn Kesîr, IX, 341-342; İbn Cevzî, *age*, II, 79.

¹⁷⁰ İbn Cevzî, II, 78; krş. İbn Abdü'l-Hakem, *yay.* Torrey, 104.

¹⁷¹ Zehebî, *age*, 70-71; İbn Kesîr, IX, 342.

¹⁷² *Hilye*, III, 361.

yemin ederim ki, gökten, Allah'ın yalan söylemeyi helâl kıldığını söyleyen bir haberci gelse, ben gene de yalan söylemezdim."¹⁷³ İşte böyle bir âlimdi.

Ez-Zührî'nin katkısı, İslâmiyet'in ilk dönemine ilişkin yaklaşım ve ele alış tarzıyla sınırlı değildir. O, kendi rivayetlerini yazıya geçirmek suretiyle tarih araştırmalarına büyük bir hizmette bulunmuştur. Evinde, çevresi kitaplarla doluydu.¹⁷⁴ Emevî arşivlerinin rafları onun Hişâm için yazdığı eserlerle yüklüydü.¹⁷⁵ Ona mal edilen "Sultan bizi zorlayınca kadar hadis yazmayı uygun görmedik, ondan sonra artık biz de başkalarının yazmasına engel olmayı hoş görmedik"¹⁷⁶ sözü, hadisçilerin daha sonraki bir uyarlaması olarak görünmektedir. Gerçekten ez-Zührî bir öğrenciyken hadisleri ve notları yazıya geçirirdi. Müteakip çağdaş bir kayıt, onun kitaplarını yazmış olmasının sorumluluğunu üzerine alır. El-Leys ona "Bu kitapları insanların yararlanabileceği hale getirsen, tüm bildiklerini yazsan ve böylece kendini (başka çalışmalar için) rahat bıraksan" demiş, ez-Zührî de "ilmi benim kadar yayan veya onu daha faydalı hale getiren kimse yoktur" cevabını vermiştir.¹⁷⁷ O, "Bir âlimin kitabını okumak veya onu dinlemek aynı şeydir"¹⁷⁸ diyerek, yazılı söze büyük bir itibar göstermiştir. Abdullah b. Ömer, ez-Zührî'nin kendi kitaplarından birini bir okuyucuya vererek kitabın yalnızca içindekiler kısmını kaydetmesine müsaade ettiğini kaydetmiştir.¹⁷⁹ Mâlik b. Enes, "ez-Zührî, ilmi yazılı halde ilk ortaya koyan kişiydi" dediğinde ez-Zührî'nin rolünün tam olarak farkında idi.¹⁸⁰ Bu yazım, diğerlerine yol açmıştır.

Sonuçta, ez-Zührî'nin *Siyer*'in ana hatlarını ve çerçevesini çizdiği ve Medine geleneğinin sağlam bir hale gelmesinde büyük katkıları olduğu açıktır. Şayet tarih yazıcılığında öncü Urve ise, ez-Zührî de Medine tarih ekolünü kurmuştur. Onun değerli eserlerinde biz, Vehb b. Münebbih gibi hikâye anlatıcıların tarzı olmayan *Megâzî*'nin esaslarını buluruz. Öğrencilerinden özellikle Mûsâ b. Ukbe ve İbn İshâk onun eserleri üzerine kafa yordular, bununla birlikte sonuncu, çoğunlukla meşhur ve İncil'de geçen hikâyelerden –kendi aleyhine olacak biçimde– yararlandı, ez-Zührî nüve olarak kaldı.

Ez-Zührî ayrıca *Ümmet* deneyimine olan ilginin tarih yazıcılığının bir başka sebebi olduğunu açık hale getirmiş ve Urve'nin bu sahadaki mütevazı başlangıcını oldukça geliştirmiştir.

Son olarak, ez-Zührî'nin yazıyı kullanması tarih bilimini sağlam bir zemin üzerine oturtmuş ve ilk tarihî rivayetlerin bir kısmının muhafaza edilmesini sağlamıştır.

¹⁷³ Zehebî, 72.

¹⁷⁴ Yâfi'î, I, 261; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, 260-261.

¹⁷⁵ Zehebî, 72; İbn Kesîr, IX, 344; *Hilye*, III, 361, 363.

¹⁷⁶ Zehebî, 69; İbn Kesîr, IX, 341; *Hilye*, III, 363.

¹⁷⁷ Zehebî, 72-73.

¹⁷⁸ İbn Kesîr, IX, 344.

¹⁷⁹ Zehebî, 69, 70.

¹⁸⁰ İbn Cevzî, II, 78.

İSLÂM'DA TARİH YAZICILIĞININ ORTAYA ÇIKIŞI ÜZERİNE BİR İN-
CELEME: EZ-ZÜHRÎ

AI-ZUHRI A STUDY ON THE BEGINNINGS OF HISTORY WRITING
IN ISLAM

Abdülaziz DURİ / Çev. H. İbrahim GÖK

On the origins of the Islamic historiography, we have materials such as the hadith collects, and siret and maghazi texts basically; and depend on authorities such as figures who were in the generations who had just come after the ashab and later. Essentially, the beginnings of the Islamic historiography that had been examined in the two lines had a different development process in Madina against the school of Basra and Kufa in Iraq. While the tribal line became dominant in Iraq, a writing mode that had been depended on the hadith texts developed in Madina. Now al-Zuhri who has been considered as founder of this history line that had been appeared in Madina produced some texts on the sirets and maghazi by depending on the hadith. In this article, al-Zuhri and his works are discussed.

Keywords: Al-Zuhri, Islamic Historiography, Historiography, Madina, Iraq

دراسة حول ظهور كتابة التاريخ في الإسلام: الزهري

نحن نستند في كتابة التاريخ الإسلامي إلى الجوامع الحديثية كمواد أساسية لها، وإلى النصوص المدونة في المغازي والسير، وإلى أفراد الجيل الذين جاؤوا إثر الصحابة رضي الله عنهم كأفراد قاموا بجمع هذه النصوص.

وفي الحقيقة بداية كتابة التاريخ الإسلامي منقسمة إلى طريقتين: مدرسة الكوفة والبصرة في العراق، وإزاء هذه المدرسة ظهرت في المدينة مدرسة استخدمت نهجاً يختلف عن هذه الطريقة. فمدرسة العراق انتهجت نهج العشائرية، وأما مدرسة المدينة اعتمدت في كتابة التاريخ على نصوص الحديث في مجال السير والمغازي. ويعتبر الإمام الزهري لدى الجميع مؤسس هذه المدرسة التي ظهرت في المدينة. وهذا المقال يبحث عن الزهري ومنهجه وأعماله التي قام بها.

الكلمات الرئيسية: الزهري، كتابة التاريخ الإسلامي، المدينة، العراق